

# Van vuurkracht naar stootkracht en vice versa

Veranderingen in de bewapening van het Staatse leger tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1712)

*door drs. O. van Nimwegen*

In het ochtendgloren van de 28ste juni 1702 stuitte een Staats detachement van 300 paarden onder commando van kolonel Grovestins bij Kranenburg, een dorpje tussen Nijmegen en Kleef, op een Franse eenheid van gelijke sterkte

*en een groot halff uyr sigh met haer omgeslaagen heeft, als wanneer de carabinieers van den vijandt in't begin van het treffen eene salvo met Naere carabijnen gaven, doch geene van onse wilden een schoot doen, stonden die uyt en vielen met den deegen in de handt daerop in, soodat zij twee à driemael gansch door den anderen raekte, waerop den vijant de vlucht nemende, sigh nae haer leger retireerde. [1]*

De verliezen die beide zijden in dit op zichzelf onbeduidende gevecht leden, zijn onbekend, maar wat dit treffen zo belangrijk maakt is het verschil in tactiek van de Staatse en Franse cavalerie. Terwijl de laatstgenoemden vasthielden aan de zienswijze waarbij de ruitery in de eerste plaats als mobiele vuurkracht werd beschouwd, stelden de eerstgenoemden hun vertrouwen uitsluitend in koud staal, waardoor de nadruk bij het tactische gebruik van de ruitery opnieuw bij de aanval met de degen en de mêlée kwam te liggen.

Tegelijkertijd deed zich echter bij het voetvolk een tegenovergestelde ontwikkeling voor die juist was gericht op een toename van de vuurkracht. De piek, la reine des armes, een wapen dat meer dan honderd jaar de oorlogvoering had gedomineerd, verdween definitief uit de bewapening van de West-Europese infanterie en werd vervangen door de snaphaan (in de achttiende eeuw werd hiermee het vuursteengeweer bedoeld) met de bajonet. De bovengenoemde tactische veranderingen vonden plaats tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1712), de laatste en grootste oorlog die tussen de leden van de Grote Alliantie (de Republiek der Verenigde Nederlanden, Engeland, de Keizer van het Heilige Roomse Rijk en een reeks kleinere staatjes) en het Frankrijk van Lodewijk XIV gevoerd werd.

## *De herinvoering van het kuras*

In de tweede helft van de zestiende eeuw was bij de cavalerie de charge grotendeels naar de achtergrond verdwenen en het accent meer op beweeglijkheid en vuurkracht gelegd. Bij de aanval à la caracole reed het eerste gelid op een draf naar de vijand toe, op korte afstand (3 à 5 meter) werden de pistolen afgevuurd, waarna de ruiters links afsloegen en zich als laatste gelid weer bij het eskadron aansloten om te herladen.

Deze aanvalswijze was echter niet alleen uiterst ingewikkeld, maar bovendien delfde een eenheid die caracoleerde het onderspit tegen cavalerie die besloot met de degen aan te vallen. Tijdens de Dertigjarige oorlog (1618-1648) had de Zweedse koning Gustaaf II Adolf zijn zware cavalerie daarom met de degen in de vuist in galop laten chargeren, nadat hooguit de

eerste twee gelederen op zeer korte afstand vuur hadden gegeven. Na 1648 was deze tactiek echter weer in onbruik geraakt.

Door het galopperen raakten de troepen namelijk in wanorde, een kwaad dat zoveel mogelijk vermeden moest worden en daarnaast was men van mening dat het pistoolvuur niet gemist kon worden. Tijdens de Negenjarige oorlog (1688-1697) vielen de Geallieerde en Franse cavalerie daarom op een draf aan, op korte afstand vuurde iedere ruiter zijn twee pistolen af en pas daarna werd de degen gepakt. Hierdoor ging natuurlijk het effect van de 'schok' vrijwel volledig verloren.[2] Om hier verandering in te brengen verboden in de Spaanse Successieoorlog de Staatse en Engelse cavalerieaanvoerders hun manschappen

*sigh voor den vijandt van schietgeweer te bedienen, maar alleen met den deeges in de vuyst ende op omtrent de vijftigh passen (circa 371/2 meter) teegens het escadron gekoomen zijnde, soo gechargeert sal worden, sal men altoos op een kleynen draf daarop los gaan en niet stercker of langhsamer. [3]*

Ook toen kwam de aanval in galop dus niet voor. Dit nadeel werd echter grotendeels goedge maakt door de massale inzet op het slagveld van de Geallieerde cavalerie, waarbij de eskadrons in een aaneengesloten linie langzaam maar onweerstaanbaar oprukten, terwijl de Fransen de voorkeur gaven aan min of meer geïsoleerde charges. [4]

Om de Geallieerde ruiters tijdens de charge bescherming te bieden tegen het pistool- en karabijnvuur van de Fransen, gaf de Raad van State in Den Haag in februari 1707 aan de Staatse cavaleriegeneraals in overweging of het niet dienstig zou zijn om in navolging van de Deense cavalerie ook aan de Staatse ruitery weer kurassen te geven. Tussen ongeveer 1550 en 1650 waren de meeste ijzeren dekkingswapens, zoals helm, arm- en beenstukken, in de West-Europese legers afgeschapt en bij de Geallieerden was ook het zware kogelvrije borstharnas tijdens de Negenjarige oorlog verdwenen. [5] Door de gewijzigde tactiek werd het kuras echter weer zeer nuttig en alle Staatse generaals waren voorstander van herinvoering. In maart besloot de Raad daarom

*dat voor de gemeene ruyters, soo van de eige militie van(de) Staat, als van de overgenoomde in de Nederlanden militeerende, tot waghmeesters incluys, cuirassen van 's Lands weegen zullen besteld worden en gelast aan de officieren,...sig daarvan te voorsien ten haaren koste.*

Elk kuras moest bestaan uit een borst- en een rugstuk gemaakt van Stiermarksijzer. Het voorstuk moest bestand zijn tegen een snaphaankogel afgevuurd op een afstand van 20 pas (ca. 15 meter) en het achterstuk tegen een pistoolschot op 15 pas (ca. 11 meter). De kurassen moesten volgens vier verschillende modellen gemaakt worden, 'geproportioneerd nae lichaamen van grooter en kleinder statuyre en van meerder en minder dichte.' De resident van de Staten-Generaal te Frankfurt aan de Main, Petrus de Spina heer tot Menghwehr, en sergeant-majoor de brigade Wasmoed Levien van Wintzigenrode, kregen opdracht 10.000 van zulke kurassen te bestellen, waarvan tenminste een derde deel in mei afgeleverd moest worden. Daarnaast gaf de Raad aan de officieren bevel 'ijsere calotten' of 'cruisen' aan de ruiters te geven die onder de hoed gedragen werden en leren kamizolen 'tegen het slijten der cuirassen'. Uit dit laatste gegeven kan afgeleid worden dat de harnassen onder de jas gedragen werden, evenals bij de Engelse cavalerie het geval was. [6]

Op 31 maart sloten De Spina en Wintzigenrode met Gottfried Gebhart, Pieter Bisschop, Hendrik Frederik Somer en Jan Herman Muly, inwoners van Frankfurt, een contract voor de leverantie van 10.000 kurassen, waarvan 3.350 stuks op 12 mei, een gelijk aantal op 6 juni en de rest op 6 juli afgeleverd moesten worden. Voor elk kuras ontvingen zij 4 rijksdaalders Duitsgeld. Op 24 mei vertrok Wintzigenrode met de eerste levering harnassen, ruim 3.000

stuks, naar Dordrecht waar hij begin juni arriveerde. De Raad gaf aan de commies-stagelieer Beelaarts bevel ze onmiddellijk over te schepen en naar Brussel te sturen waar zij aan de ruitelij uitgedeeld zouden worden. Eind augustus was het grootste deel van de Staatse ruitelij met kurassen uitgerust. Op 24 regimenten te paard (ongeveer 7.200 man) mankeerden slechts 1.127 kurassen (zie bijlage 1). [7]

Ondanks de bescherming die het kuras tegen steek- en schotwonden bood, werd het door de meeste ruiters met tegenzin gedragen. Niet alleen vermoeide het grote gewicht van 30 pond de drager, maar daarnaast zat het harnas zowel met warm als met nat weer uiterst oncomfortabel. Bovendien kon het zware schootvrije voorstuk de drager ernstig verwonden wanneer deze van zijn paard geworpen werd. De meeste officieren gaven er daarom de voorkeur aan zonder harnas te vechten. De Raad was echter niet van plan zich hierbij neer te leggen. In januari 1708 gaf hij aan Hendrik van Nassau-Ouwerkerk, veldmaarschalk van de Staat, bevel

*dat hij precise ordre geeve aan alle de officieren van(de) ruitelij, dat Bij voor het aangaan van[de] campagne sig daarvan voorsien en dat die van[de] officieren gedistingueert worden van[de] ruiters harnassen door kopere dopjes of door andere kenbaare tekenen, opdat geen officieren op een dag van revue of monstering harnassen leenen van[de] gemeene ruiters.*

Veel effect had dit niet, want twee jaar later ontdekte de Raad dat er 'Beer veel' harnassen bij de ruitelij ontbraken. Hij gaf daarom aan generaal Tilly, die Ouwerkerk als bevelhebber over de Staatse troepen in 1708 was opgevolgd, opdracht de beschikbare kurassen zo gelijkmatig mogelijk over de regimenten te verdelen, 'teneinde dat tenminste de voorste gelederen daarvan mogen voorsien weesen.' [8]

De ruiters bleven zich evenwel hardnekkig tegen het kuras verzetten en bedachten allerlei smoesjes om het niet te hoeven dragen. In juni 1712 maakte Philip Frederik Vegilin van Claerbergen, Gedeputeerde te velde uit de Raad, een lijst van de harnassen die bij de cavalieregimenten aanwezig waren (zie bijlage 2), *maar ik weet vooraf [schreef hij aan de Raad], dat veel regimenten sig beroepen op het verlies van deselve in de bataille van Oudenaarden [11 juli 1708] en Tanières [Malplaquet 11 september 1709] geleden, sonder dat deselve aan haar goetgedaan sijn.*

Hij stelde daarom aan de Raad voor dat alleen die kurassen vergoed zouden worden waarvan het bewijs geleverd kon worden dat zij door de vijand buit gemaakt waren en dat de ritmeesters het restant 'ten haren kosten binnen Bekerem te praesigeren tijd souden behoren te doen maken.' [9]

*Van 'la reine des armes' naar 'boonstaak': de vervanging van de piek door de bajonet*  
Omstreeks 1670 was het lontslotmusket door technische verbeteringen lichter geworden, zodat de 'forket' niet langer nodig was, maar het wapen was nog steeds onnauwkeurig en zeer onbetrouwbaar. Bij het laden moesten maar liefst 35 verschillende handelingen worden verricht, in regenachtig weer was het wapen onbruikbaar en door het ontbreken van trekken en velden in de loop en de grote terugslag was het vrijwel onmogelijk om iets op een afstand van meer dan 60 meter te raken. Een ervaren soldaat kon gemiddeld één schot per minuut lossen, maar met de helft van de schoten ging iets mis. Om de musketiers tijdens het herladen of onder slechte weersomstandigheden tegen de cavalerie te beschermen was daarom één op de vijf soldaten met een piek van 5 meter lengte bewapend. Wanneer gevaar dreigde vormden de piekeniers een carré of vierkant waar binnen de musketiers zich konden terugtrekken. In de loop van de Negenjarige oorlog was in het Staatse en Engelse leger het musket door de snaphaan vervangen. Dit wapen woog minder en was betrouwbaarder dan het musket. Omdat in plaats van lont gebruik werd gemaakt van een vuursteen, verminderde het aantal weigeringen

van de helft naar gemiddeld 4 op de 12 schoten; het herladen werd teruggebracht tot 26 handelingen en doordat daarnaast gebruik werd gemaakt van patronen (kogel en kruit) verdubbelde de vuursnelheid van één naar twee schoten per minuut. Het aantal gelederen kon hierdoor worden verminderd van zes naar drie. Toch waren de soldaten nog altijd kwetsbaar voor de snel voortbewegende cavalerie. Indien het niet lukte om een ruiteraanval af te slaan, waren de musketiers hopeloos verloren aangezien zij niet over een wapen beschikten waarmee zij zichzelf tijdens het handgemeen konden verdedigen. Piekeniers waren dus nog steeds onmisbaar. [10]

Door de uitvinding van de bajonet werd dit probleem opgelost. De eerste bajonetten werden echter in de loop gestoken, wat natuurlijk erg onhandig was aangezien het musket daarna niet meer afgevuurd kon worden. Een betere variant dan de plugbajonet was de ringbajonet (1678) die op de tromp werd geschoven. Maar aan deze bajonetten kleefde als groot nadeel dat zij tijdens het gevecht gemakkelijk van de loop vielen of naar achteren schoven. Kort voor het uitbreken van de Negenjarige oorlog werd in Frankrijk de sokkelbajonet met sluiting uitgevonden. Doordat de kling met een naar buiten gebogen hals op de loop werd bevestigd, belemmerde dit type bajonet de soldaat bij het laden en afschieten van zijn snaphaan niet. Nadat in de slag bij Neerwinden in 1693 door Staatse troepen een aantal sokkelbajonetten van Franse grenadiers was buitgemaakt, werd ook in het Staatse en Engelse leger een begin gemaakt met het vervangen van de ringbajonet door de sokkelbajonet. In het begin van de Spaanse Successieoorlog was dit nieuwe wapen grotendeels ingevoerd, zodat de piek afgeschafte kon worden. Dit gebeurde dan ook in het Franse leger in 1703, de Engelsen volgden het jaar daarop en tussen 1701 en 1705 verdween de piek ook uit de bewapening van de Keizerlijke troepen. [11]

In het Staatse leger twijfelde men echter lange tijd over de wenselijkheid van een volledige afschaffing van dit beproefde wapen. Begin 1706 waren nog veel Staatse generaals van mening dat negen of tien pieken per compagnie noodzakelijk waren om een bataljon tegen een cavalerieaanval te beschermen,

*maar ook voornamentlijk dienen de piecken om een vast en onbeweeglijk centrum van 't battaillon te conserveeren bij de vendels als sijnde het sekerste middel en het kenbaarste teeken om de vleugels die altemets in confusie en disordre komen te geraeken weder met facilitate en promptitude te rallieren en herstellen.*

Anderen wezen er daarentegen op dat er amper voorbeelden te vinden waren '...daar de cavallerij sig Boude hebben verstout d'infanterij schoon alleen de bajonetten om de tromp gemunieert te na te komen.' Voorwaarde was wel dat het bataljon niet in wanorde verkeerde. Daarnaast was volgens deze generaals een eenheid die met pieken was voorzien tijdens het vuurgevecht in het nadeel ten opzichte van een bataljon dat alleen met snaphanen was bewapend en afgezien daarvan kon men moeilijk verwachten dat

*...een pikenier met koele Binnen en sonder activiteyt een arquebusade kan uytstaan, blijde sijnde wanneer een musquetier kooft te sneuvelen, sijn snaphaan op te vatten, om daarmede in plaats van sijne verworpen boonstaak...te kunnen ageeren.*

Vooralsnog won echter de eerste zienswijze het van de tweede en bij resolutie van 2 maart gaf de Raad bevel dat bij iedere 'ordinaris' compagnie van meer dan 50 koppen in rijen en gelederen 10 pieken moesten zijn, 'als hier bevoers', en bij iedere compagnie van 50 of minder koppen 9 pieken, 'sonder daaronder te begrijpen de regim.en, welke geheel geen pieken hebben.' [12]

Twee jaar later, in 1708, kwam het wel of niet afschaffen van de piek opnieuw aan de orde. John Churchill, eerste hertog van Marlborough, de opperbevelhebber van het Geallieerde leger in de Nederlanden, zag dit wapen het liefst zo snel mogelijk verdwijnen. Hij gebruikte

hiervoor twee argumenten: ten eerste dat men de bewapening van zijn eigen troepen moet afstemmen op die van de vijand en ten tweede 'dat in alle gevalle de pieken niet verder connen aengesien worden als voor defensiewapenen, welke hij hoopte onder Godes Zegen, dat men niet soo Beer van nooden sal hebben.' Ook de prins van Oranje was van mening dat de piek beter afgeschaft kon worden, 'omdat in een actie een kleyn getal van weynig nut is en dat een grooten getal het vuer teveel vermindert.' Op 18 oktober, twee à drie uur voor zijn overlijden, ondertekende Ouwerkerk op aandringen van Marlborough een order waarbij de pieken voor de gehele Staatse infanterie voor de duur van een maand werden afgeschaft. De definitieve afschaffing volgde op 31 januari 1709. De piekentuigen werden bewapend met '...snaphaanen, bayonetten en patroontassen, met opsigt soo tot 's Lands dienst, als tot de equaliteit met de infanterie van alle de andere natien, in de Nederlanden militierende. De pieken nogtans in voorraad houdende bij de regim.en tot nader ordee.' [13] Men kon maar nooit weten.

### *Bijlage 1*

Lijste van de regementen, hoeveel harnassen dat nog manqueeren tot compleet te zijn.  
 Ingegeven in't leger te Soignie[s] den 29 aug.s 1707  
 (RvS 671-I, Geldermalsen, Helchin 8 september 1707)

Guarde du corps	26
Guarde du corps van Vrieslant	0
Carabiniers	68
Blauwe guardes	82
Tilly	59
Orange	42
Dompré	53
Oostvrieslant	52
Oyen	30
Homburg	51
Erbach	60
Atlone	58
Vittinghof	15
La Leck	54
Pr. d'Auvergne	26
Cralinge	48
Baldwijn	59
Eeck	60
Paul	29
Grovestein	36
Wirtemberg	59
Rochefort	62
Driesberge	53
Schravenmoer	45
	<hr/>
	1.127

### *Bijlage 2*

Lijste der cuirassen van d'Hollandsche cavallerie. Ingegeven den 5 juny 1712  
(RvS 699-III, Vegilin van Claerbergen, Avesnes-le-Sec 4 juni 1712)

Regementen	Cuirassen		Cuirassen voor den vianden	Cuirassen door	Cuirassen in belegeringe, volgens order
	bij de regementen present	Cuirassen in garnison gelaten	in actie verloren en vermist	desertie verloren, gebroocken	uytgegeven en niet weer- gekregen
Erfprins		66	191	8	44
Homborg	52	172	84	56	49
Erbach		68	37	170	47
Athlones		92	87	53	38
Vitinghoff		94	122		
Lalecq		112	64	115	33
Heilborg*					
Grovestein		132	115	22	31
Chanclous	280	4	4		18
Gen. Rechteren		62	210		28
Pritselwits		80	50	150	28
Wirtenberg	294		57	37	15
Orangen	271	23	28	27	9
Voerst	82	110	62	65	9
Brg. Rechteren		97	140	31	41
Glinstra		39	235	12	14
's Gravenroer		170	85	46	11
Schorseign		59	73	6	20
Ginckel		54	19	222	10 +
Totaal	979	1.434	1.663	1.020	445

\* Heeft noyt cuirassen ontfangen.  
[Getekend] B.H. van Ittersum  
major de brigade

## NOTEN

1. Algemeen Rijksarchief (ARA), 1ste afdeling, Archief van de Staten-Generaal (SG) 5140, Godard van Reede-Ginkel, graaf van Athlone, Nijmegen 28 juni 1702.
2. H. Delbrück (Engelse vertaling W.J. Renfroe jr.), *History of the art of war*, IV, 'The Dawn of modern warfare' (Lincoln en Londen 1990) 123-125, 177. - G. Ortenburg, *Waffe und Waffengebrauch im Zeitalter der Landsknechte* (Koblenz 1984) 122, 124, 126. - Dito, *Waffe und Waffengebrauch im Zeitalter der Kabinettskriege* (Koblenz 1986) 141.
3. 'Reglement op de exercitie van de ruyterije' (1714), geciteerd in J.W. Wijn, *Het Staatsche leger, deel VIII, 'Het tijdperk van de Spaanse Successieoorlog 1702-1715'*, 3 banden (Den Haag 1956-1964) iii, 281.
4. *Ibidem*, ii, 536-537.
5. Chr. Beaufort-Spontin, *Harnisch und Waffe Europas. Die militärische Ausrüstung im 17. Jahrhundert* (München 1982) 48-69. - Ortenburg, *Kabinettskriege*, 28-31. - F.J.G. ten Raa, *Het Staatsche leger 1568-1795*, VI (Den Haag 1940) 188. - F.J.G. ten Raa, *Het Staatsche leger 1568-1795*, VII (Den Haag 1950) 252-253.
6. ARA, 1ste afdeling, Archief van de Raad van State (RvS), resoluties van 22 februari, 17, 21 maart 1707. - RvS 668-II, ingekomen brieven, Spina tot Menghwehr, Frankfurt 3 april 1707. - W.C. Horsley (ed.), *The chronicles of an old campaigner M. de la Colonie 1692-1717* (Londen 1904) 132. - A. Kemp, *Wegpons and equipment of the Marlborough wars* (Poole 1980) 62-64.
7. RvS 669-II, Wintzigenrode, Frankfurt 22 mei 1707. - Res. RvS 3 juni 1707. - RvS 671I, Adriaan van Borssele, heer van Geldermalsen, in het leger te Helchin 8 september 1707.
8. Res. RvS 7 januari 1708, 25 april 1710, 16 december 1716. - Chr. Duffy, *The military experience in the age of reason* (Londen 1987) 118, 222-224.
9. RvS 699-III, P.F. Vegilin van Claerbergen, Avesnes-le-Sec 4 juni 1712.
10. D. Chandler, *The art of warfare in the age of Marlborough* (New York 1976) 67, 75-79. - Ten Raa, *Het Staatsche leger*, VI, 217.
11. Chandler, *Art of warfare*, 82-83. - J.A. Houtding, *French arms drilt of the 18th century, 1703-1760* (Bloomfield, Ont. en Alexandria Bay, N.Y. 1988) 8-9. - Kemp, *Wegpons*, 29-31. - Ortenburg, *Kabinettskriege*, 42, 46-48.
12. RvS 1897, 'Consiederatie over Benige pointen dewelke betreffen de infanterie van den Staat'. - ARA, *Collectie Van der Hoop 124, Memorie van luitenant-generaal Daniël de Savornin, kort na de Spaanse Successieoorlog opgesteld*. - Res. RvS 2 maart 1706.
13. RvS 675-III, Geldermalsen, in het leger te Terbank 25 juni 1708; Johan Willem Friso prins van Oranje-Nassau, Terbank 25 juni 1708. - RvS 677-II, Ferdinand van Collen en B. van Welvelde, in het leger te Roeselare 18 oktober 1708. - Res. RvS 31 januari 1709.